

АФОРИЗАМ И/ИЛИ (АУТО)
ПОЕТИЧКЕ НЕЛАГОДНОСТИ
ФРАГМЕНТАРНОГ ПИСМА

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: У раду су издвојене жанровске, поетичке основе афористичког облика, те потоња динамика раз/граничења с дискурсом фрагментарног писма. Идући за иманентном драматичношћу односа истине и афористичког дискурса, у генетичком луку од пројекта јенских романтичара до Мориса Бланшоа, афоризам губи термилошко преимућство унутар дискурса кратких форми, а појмовну превагу односи његов конкурентни појам *фраименти*. Узевши у обзир двадесетовековна филозофска и књижевнотеоријска разматрања фрагментарних пракси писања и афористичког исказа (Ж. Дерида, М. Бланшо, Ж. Бодријар, Ф. Сузини-Анастопулос, Ф. Море, Б. Грант), други део рада посвећен је аутопоетичким ставовима И. Андрића у *Знаковима њоред љуша*. На темељу андрићевске мисли о афоризму као *заслепљујућем дљеску* отворено је питање реторско-онтолошке хегемоничности његовог дискурса у односу према истини и захтеву фрагментарног писања као захтеву модернистичке књижевности.

Кључне речи: афоризам, фрагментарност, истина, поетика, Андрић, Дерида, Бланшо, Бодријар, Море

1. Кратак осврт на античку и хуманистичку историју појма *aphorismoi*

Афоризам (грч. *aphorismós*: одређење, ограничење) као књижевна форма има дугу историју која сеже до античке књижевности, али и специфичан интердисциплинарни,¹ транскултурални и трансисторијски² положај. Умберто Еко, говорећи о афоризму и парадоксу у стваралаштву Оскара Вајлда, напомиње да је „овај грчки термин током времена, поред 'ствари одвојене за приношење на дар' и 'прилога', попримио значење 'дефиниције, изреке, језгровите сентенције'“ (2015: 63). Витомир Теофиловић у есеју „Афоризам као књижевна врста“ истиче да није тек реч само о краткој форми већ „управо о *духу*, о специфичној особености те *сажешости*“ (1992: 73; истакла А. П). Међутим, док бележи његову поетичку самосвојност, аутор карактерише и његову *појмовну разубуђеност*:

1 Бен Грант (Ben Grant) у предговору студије *The Aphorism and the Other Shorts Form* истиче да је афоризам „инхерентно интердисциплинарни жанр“, који будући свеприсутан, „оспорава разлику између писане и усмене речи“ (2016: 2–3).

2 Ендру Хуи (Andrew Hui) у монографији *A Theory of the Aphorism: From Confucius to Twitter* из 2019. инсистира на афоризму као трансисторијској и транскултуралној форми.

Ширину појма афоризам и његов преображај кроз историју као да је наговештавала разубјеност његове изворне значењске основе. Термин се развио од глагола „aphorizein“, који је имао читаву скалу значења – разликовати; одвојити, изоловати; лучити, издвајати; назначити, установити; одредити; одредити; решити... Посредством латинског превода и рецепције афоризма као одређења, установљења, дефинисања (definitio), све до XIX века афоризам се поимао као посебан облик научног исказа, понекад чак и као сазнајно привилегован (Исто: 73).

Премда „нема ничег мањег одредивог од афоризма“, како поручује Еко (2015: 63), његов развојни естетичко-поетички лук је књижевно-историјски могуће описати. На генезу појма осврнуо се и Зденко Шкроб (1904–1985) који пишући о повести афористичког облика у једном од поглавља *Književnosti i povijesnog svijeta* (1981), напомиње да је првобитна намена афоризма, као и код епиграма, била практичне природе.³ Но, прелазак на књижевне афоризме⁴ с облика медицинских савета и изрека није се могао догодити без претходног редифинисања појма. З. Шкроб на овом месту напомиње улогу романисте Јиргена фон Штакелберга (Jürgen von Stackelberg, 1925–2020) који је утврдио повесни развој термина у којем је рецепција Тацита код европских хуманиста имала кључну улогу.⁵ С почетка 17. века,

3 „Termin je zadobio svjetsko značenje djelom koje se pripisuje Hipokratu, grčkom liječniku u doba Sokratovo, pod naslovom Aphorismoī [...] Pod Hipokratovim imenom sačuvana je gotova sva medicinska literatura 5. i prve polovice 4. prethrišćanskog stoljeća, više od stotine grčkih i tridesetak latinskih spisa. Stoljećima je Hipokrat, koji se slavio kao osnivač znanstvene medicine, uživao nesporan ugled i slavu sve do daleko u novi vijek. Djelo iz korpusa Hippocraticuma koje se sačuvalo pod nazivom aforizmi sadrži više od četiri stotine kratkih naputaka s čitava područja medicine, plod liječničkog iskustva. Ti su se Aforizmi uvijek ponovo izdavali, tumačili pa i oblikovali u stihove. [...] Karakterizirajući dojam Hipokratovih „aforizama“, čuveni je antički liječnik Gelen, poštovalac Hipokratova djela rekao: [...] u malom djelu velika snaga; i time je definirao ne samo funkciju Hipokratova djela nego i djelovanje kasnijih književnih aforizama“ (102–103).

4 Рикард Симеон у *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva*, тому I (Zagreb: Matica hrvatska) афоризам дефинише на следећи начин: „Aforizmi su [...] jednostavne, lapidarne, jasne, pregnantno i slikovito izražene, potvrđene životnim iskustvom, izreke zamišljene samostalno, na nov i izvoran način, u kojima se očituje piščeva duhovitost i oštroumnost u promatranju života i svijeta. [...] Za aforizam je jednako važno da izražava kakvu opću misao kao što je nužna za nj dovršenost i potpunost misli i izbrušenost oblika. [...] Ograničujući se samo na najnužnije i najizražajnije riječi, aforizam je sam po sebi posebno, samostalno djelo; u tome je sličan posloviци“ (Simeon 1969/I: 21; цит. према Matulina 2016: 592). За дефиницију афоризма у германистичкој традицији видети Matulina 2016: 592, а у француској Moret 1997: 196–200.

5 Дивна Бијелић у монографији *Порекло и теорија афоризма* прихватајући Шкробове закључке, бележи: „На путу преласка из медицинског поља у филозофско, књижевно и политичко, афоризам је доживео богато искуство распоређено у три историјске трасе“ (2014: 11). Прва је свакако исписана на у преводилачким коментарима Б. Аламоса, а друга у хуманизму кад се афоризам преобразио у кратку књижевну врсту, бивајући захваћен процесима деструктуризације средњовековног мишљења у нове, ренесансне облике (Исто: 12). Трећи тренутак преласка афоризма у поље књижевног, филозофског дискурса ауторка проналази као и З. Шкроб у делу Френсиса Бејкона који је од афористичара захтевао и мајсторство стила (в. 13–14, 18–19).

1614. године, у Мадриду је штампан превод Тацитових дела. Преводилац на шпански, правник и политичар, Балтазар Аламос де Бариентос (Baltasar Álamos de Barrientos, 1555–1640) основном је тексту додао коментаре у облику „nekoliko tisuća bilježaka, zasada ili maksima“ (Исто: 103), те је превод штампан под насловом *Tácito Español, ilustrado com aforismos...*, док

[u] dva službena odobrenja djela ti se aforizmi zovu [...] „sentencias braves...“ (kratke rečenice uzete iz događaja povijesti), a u drugom „maxima“. Sam autor tumači da je u svojim aforizmima htio sažeti duh i kvintesenciju Tacitove povijesti kako bi formirao opće zaključke o ljudskom djelovanju koji bi mogli poslužiti kao načela državničke mudrosti, a termin aforizam odabrao je zato što je htio time obilježiti zasade nove znanosti koje će poslužiti liječenju oboljelih država i vlada kao i njihovu održavanju, kao što je nekoć Hipokratova znanost služila liječenju ljudskog tijela i održavanju njegovoga zdravlja (Исто: 103–104).

Кад су Аламосови афоризми преведени на италијански језик 1618. и придодати Тацитовом делу у преводу Филипа Кавријана (Filippo Savriana), афоризам се у склопу тацитизма шири у новом значењу и у раду француских преводилаца, понајпре у делу *Tibère, discours politiques sur Tacite* (1684) историчара Николе Амелоа де ла Узеија (Nicolas Amelot de la Houssaye, 1634–1706), који ће заподенути полемику да ли је нужно проширити афоризам и на поље политичког живота (Исто: 104). Потпуни прелаз у књижевноуметничко поље, преноси З. Шкреб, афоризам је остварио у делу шпанског језуитског мислиоца *Oráculo Manual y Arte de Prudencia* [Приручни савјетник и умеће разумности узето из афоризама који је се налазе у делу Л. Г.] Лоренца Грасијана (Lorenzo Graciána, 1601–1658) 1647. године, које убрзо постаје популарно широм Европе (105). За прекретнички 17. век у историји афористичког облика важну улогу имао је и енглески филозоф Ф. Бејкон који се афоризмом попут Еразма Ротердамског послужио као дидактичким средством: „No, i u jednom i u drugom slučaju, u Erazma i u Bacona, aforizam ostaje sredstvo znanosti, iako ne više same medicinske znanosti“ (107). Ф. Бејкон је, вели З. Шкреб, афоризму дао врховни значај на путу људске спознаје. Пада, међутим, у очи да иако је афоризам (ауто)поетички и методолошки заснован у филозофским промишљањима енглеског филозофа, у делима његових савременика није увек био коришћен као засебна и промишљена књижевна и филозофска форма. Два су изразита примера таквог случаја, казује З. Шкреб, *Мисли* Блеза Паскала, који је писао апологију хришћанства и рад немачког физичара и сатиричара Георга Кристофа Лихтенберга (Georg Christoph Lichtenberg, 1742–1799), који није помишљао да сопствене, каткад и набацане, белешке штампа (109). Лихтенбергове забелешке настајале у периоду од 1765. до 1799. штампане су од 1800. до 1806. године под насловом *Sudelbücher*, док је 1902. изашла књига *Афоризама* [Aphorismen]. Као и код Б. Паскала,

и Г. К. Лихтенбергова (вишетомна) књига склапана приређивачким рукама, мимо ауторске воље, стекла је велику славу и поштовање.⁶

Сагледавајући развој афоризма као нововековне књижевно-филозофске врсте, З. Шкроб као и В. Теофиловић примећују да се његово жанровско језгро формирало и онде где нема прецизне номинације. Овде се, наравно, мисли на утицај Ларошфукоових *Максима*⁷ у европским књижевностима:

Орђе је позната повјесна чињеница да је тај невелики француски сvezак постао узором европскога афоризма, како се све до у 19. ст. njegовао нарочито у француској књижевности, а онда се раширио читавим културним светом (110).

Но, З. Шкроб не доводи у питање дискурзивну и поетичко-естетичку разноликост Ларошфукоовог и Ничеовог афоризма који је завладао заслугом аутора *Тако је говорио Заратустра* и потиснуо све друге термине (Исто), те отуда омеђује, у класично филолошком и реторском смислу, афористички облик тежњама ка артикулацији друштвено-политичких садржаја и чистоти/савршенству стила (Исто: 111). Да Ларошфукоов афоризам и ничеански афоризам нису на истој поетичкој, али и естетској равни писао је још 1933. године Богдан Поповић на страницама *Леттојуса Мајнице српске* у есеју „Злоупотребљени 'Афоризам'“. Полазећи од дефиниције да афоризам „како донекле показује и етимологија речи, значи 'издвојену' мисао – кратку мисао изван контекста, *неразвијену у шири облик*“ (1933: 1; истакла А. П.), његову вредност препознаје у „*вредности саме мисли* које је њоме казана“, те је „афоризам концентрисана мудрост; и зато су празан клевет речи, вербозне баналности и приватни изливи неопростива погрешка афоризма“ (Исто: 1–2; истакао Б. П.). Модерне тенденције пак приметити Поповић, листајући избор *Увод афористичку (Vorschule der Aphoristik)*, производи су нове афористичке заразе, јер је облик афоризма „заиста душу дао за једно доба које нема даха, а има 'свраб писања, и нема мисли, а држи да их има“ (23). Оно што Поповићу смета у обнови афоризма у *году без даха* заправо је побуна против систематичности и другачија парадигма књиге коју је предложио филозоф Пол Монгре:⁸

6 Белешке Лихтенберга су до сада на српски преводене спорадично, и то у часописима *Мисли* („Без повода: Лихтенбергови афоризми“ у преводу Александре Бајезатов, бр. 151, 2012, стр. 54–71) и *Поља* („Тектери“ у избору и преводу Александре Бајезатов и Бојана Савића Остојића, бр. 522, 2020, стр. 70–85).

7 За историју српске афористике занимљив је податак да су српски читаоци афоризам упознали путем првих превода управо Ларошфукоа. Наиме, прве преводе доноси Петар Демелић (Петар Демелић) 1832. у *Српском леттојусу* („Изреченија Рошефуколда“, *Српски леттојус*, бр. 1, стр. 118–125; <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=1907&m=2#page/122/mode/2up>>) и Јован Петров 1844. у трећем тому збирке *Збирка разни њолезни ѡредмеџа*, где су се уз мисли Ларошфукоа, „Основоположења. (По Рошефуколу)“ нашле и Паскалове мисли (в. 1844: 124–125; <<http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-III-129/3>>).

8 Псеудоним немачког филозофа, писца и математичара Феликса Хаусдорфа (Felix Hausdorff, 1868–1942).

Књига, у њеном класичном значењу једне целине, организма, изумире све више и више; данашња књига је „lanx satura“, „шарена мешавина“, објава рата против сваког система. Аберација модерног човека је сувише велика: за време док се нека књига напише, он се већ за три душе изменио – прва и последња глава нису више од истог човека. Ми нисмо способни да напишемо нешто дуже од три стране; дах, и „legato“, недостају нам потпуно...“ (Поповић 1933: 24–25).

Како је управо Ниче, читао је Б. Поповић у приказу проблематичне збирке афоризама, „филозофији одузео њен строго систематичан карактер, која је она имала код старих класичара, и својим мислима дао више афористичку одећу“ (23), тако аутор настоји да врлине *мудре, здијене, леје*, суштински кохерентне мисли афоризма супротстави модернистичкој парадигми која афоризам разрешава од обавезе према систему и непротивречности. Премда Поповић не уважава дисконтинуирану природу афористичког исказа,⁹ он јасно опажа тензиона модернистичка померања од поретка која писање конституише мимо тоталних система жанра и мишљења, урушавајући поверење у језик као изворишту целисходне мисли о истини. Модернизам, најзад, противно естетичким погледима Богдана Поповића, дефинише управо *криза смисла* као „веома ретка аутентична револуција духа у историји Запада“ која је захватила спекулативну свест Европе и Русије током последњих деценија 19. века и у првим деценијама 20. века, подривајући савез између речи и ствари (Steiner 1991: 120, цит. према Moret 1997: 195). На рушевинама тог поверења, кратке сентенциозне форме и модерна афористика напуштају ауторитативни дискурс изрицања истине, препуштајући се бесконачном трагању за њом. Стога, бележи Т. Море, можемо говорити о апофатичкој димензији суштинској за савремени афоризам, који не престаје да обрађује негативно, афирмишући тек сопствену немогућност (Moret 1997: 195). Рефлективна димензија афористичког писања непрестано се враћа себи да би пропитала своје могућности (Исто), али сакрално кружећи око измакнутог средишта, афористички говор изнова препочиње у фрагментарности. Односно, у оном моделу књиге – збирци фрагмената, која не спутава, већ праксом слободе, како пише Ф. Сузини-Анастопулос, добровољно одступа од строго логичког поретка и прогресивности, додирујући непосредном интуицијом објекте, предметност у живом стању (1997: 77). Другим речима, разумевање апофатичког афористичког говора и фрагментарног дискурса противно је рутини каузалности, јер афирмише рефлексивност, изновно враћање писања на само себе. Но, тамо где је на делу фрагментарни захтев модернистичке књижевности, по М. Бланшоу, управо за афоризам и његову „вербалну

⁹ Сажетост, краткоћа и дисконтинуитет су три критеријума према којима Филип Море испитује афористички облик у студији *Tradition et modernité de l'aphorisme. Cioran, Reverdy, Scutenaire, Jourdan, Chazal*. Genève: Droz, 1997.

ћелију“ нема места, јер је афоризам „усамљена, расцепкана реч“, али као „целина у својој расцепканости са сјајем који се не односи ни на једну расцепкану ствар“ (1969: 196¹⁰). Може ли онда искуство модернистичког (фрагментарног) писма¹¹ у овом дистанцирању од афористичког жанра баштинити афористички захтев, односно захтев изрицања истине, суштинског у дискурсу који се епистемички темељи на кризи смисла?

2. ОДРИЧЕ ЛИ СЕ КЊИЖЕВНОСТ АФОРИЗМА? ПОВОДОМ АНДРИЋЕВИХ АУТОПОЕТИЧКИХ ЗАПИСА У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА

И док је по пореклу афоризам неодвојив од медицинских наука и терапеутских пракси, старогрчких мудрих изрека какве је, на пример, оставио Диоген (Grant 2023: 53–56), али и од традиције библијских гнома (Moret 1997: 21–26), његов потоњи развојни лук провучен колико кроз европски хуманизам и просветитељство, толико и кроз хришћанску апологетику,¹² језуитски и политички ангажман, у савременој естетичкој мисли, перципиран је двојако: као филозофски и књижевноуметнички жанр. Хрватски естетичар и филозоф Иван Фохт у студији „Унутрашњи механизам афоризма“ инсистира

10 М. Бланшо у *Бескочној разговору* истиче да се Ничеов исказ у *Сумраку идола*, афоризам је *облик вечности*, не поклапа с оним што Ниче захтева од свог писања. Јер, „афоризам је моћ која затвара“, те „Parole unique, solitaire, fragmentée, mais, à titre de fragment, déjà complète, entière en ce morcellement et d'un éclat qui ne renvoie à nulle chose éclatée. Ainsi révélant l'exigence du fragmentaire qui est telle que la renvoie aphoristique ne saurait lui convenir“.

11 Двадесетовековно интересовање за фрагментарне, фракталне модалитете писања француска књижевна критичарка Ф. Сузини-Анастопулос објашњава као последицу троструке кризе: „криза дела услед застарелости појмова довршености и комплетности, криза тоталитета, схваћеног као немогућег и монструозног и, коначно, криза генеричких (родова) која је омогућила да се фрагмент, исписивањем на маргинама књижевности или тангенцијално у односу на њу (tangenciellement par rapport à elle), појави као плаузибилна и подстицајна алтернатива незадовољству традиционалним жанровима, толико да се намеће као сама матрица Жанра“ (1997: 8). С друге стране, модернизам је посвећен у целости проблему фрагментарности, пише француски критичар Себастијан Ронжје у есеју из 2008. године „La modernité, esthétique et pensée du fragmentaire“ за 13. број часописа *Recherches en esthétique*, проблему који је од Ш. Бодлера преузео свест о раскиду, што се отвара у радикалном дисконтинуитету и покрету сталне напетости (2008: <<https://sebastienrongier.net/spip.php?article55#nh13>>). Односно поетика модернизма, повлачећи аналошки однос између искуства уметности и расцепљености бивствовања, доноси призоре дифракције јединства – нестанак целине.

12 М. Бланшо коментаришући Паскалове *Мисли* у есеју „La main de Pascal“ [„Паскалова рука“] из књиге *Le part du fue* [*Удео ватре*] из 1949. године јасно раздваја поетичке особине текста француског мислиоца и теолога од пракси фрагментарног писма. *Мисли*, вели Бланшо, пише суверени господар себе, „човек који је промишљао о овим речима, о њиховом следу, који их намерно бира због њиховог учинка и зна потрести другог“ (1949: 250).

на афоризму као тоталном споју књижевности и филозофије,¹³ док реторичар Радомир Животић афоризму приписује пандискурзивитет (Животић 2004). Но, упркос теоријским и посебно стваралачким афирмацијама, афоризам мимо деловања сатиричара и афористичара остаје књижевнотеоријски непожељан у својој нечистоти. „Афористичко писање нема прави легитимитет“ (Baudrillard 2001: 42) говорио је Ж. Бодријар у разговору с Ф. Ливонеом (François L'Yvonnet). Није само реч о томе да афористички искази у модерној књижевности, напустивши Хипократово покровитељство и проширивши поље на афирмацију сваке истине уопште (Moret 1997: 200), прелазе из дискурса озбиљних естетичких и филозофских расправа у простор сатире и дневно-политичких запажања,¹⁴ већ је посреди иманентно поетичко раз/граничење унутар фрагментарног писма. Наиме, још је у романтизму примећена стваралачка и појмовна сепарација фрагментарних пракси писања од афористичког облика. Француска књижевна критичарка Ф. Сузини-Анастопулос у монографији *L'Écriture fragmentaire. Définitions et enjeux*, штампане 1997. године [*Фрагментарно писање. Дефиниције и прилози*], описује (готово опрезну) динамику дискурзивног одвајања јенског романтичарског фрагмента¹⁵ од афоризма и осамнаестовековног наслеђа ње-

13 „Aforizam je jeste umjetnički oblik, ali nije samo umjetnički. On je ujedno i ne u manjoj mjeri i filozofijski oblik, tj. produkt jednog posebnog načina izlaganja filozofijskih misli – on je estetski svijet i estetski jezik filozofije same. Aforizam je jedinstven i totalan spoj umjetnosti i filozofije – jedinstven utoliko što su i umjetničko i filozofijsko u njemu u jednom i istom elementu stopljeni, a totalan u tom smislu što je sve umjetničko prešlo u filozofijsko i sve filozofijsko u umjetničko, što nijednim svojim djelom ova dva ingradiensa ne ostaju po strani, odnosno samostalni“ (1962: 19). О Фохтовом разумевању афоризма видети рад Zdenka Škrebа „Теорија афоризма Ivana Fochta“ у Škreb 1985: 116–118.

14 Т. Адорно на почетку књиге *Minima moralia: рефлексје из омићеној живоји*, у посвети Максу Хоркхајмеру (Max Horkheimer, 1895–1973), подсећа да је афористички исказ био испрва подручје аутентичног филозофирања, да би био „препуштен интелектуалном ниподаштавању, сентенциозном нахођењу и на крају заборава: на учење о исправном животу“ (2002: 7). Громогласно је одбачен и од стране Хегелове филозофије: „Дијалектичка теорија, ненаклоњена било чему појединачном, не може допустити да важе ни афоризми као такви. У најбољем случају они се, према језичкој употреби Предговора *Феноменологије духа*, смију толерисати као 'конверзација'. Њихово је вријеме, међутим, минуло“ (Исто: 9).

15 Промишљајући о могућностима фрагмента као жанра Мишел Гајар (Michel Gaillard) у есеју „Le fragment comme genre“ [„Фрагмент као жанр“], који је штампан у 120. броју часописа *Poétique* за 1999. годину, одбија његово одређење у смислу књижевно-теоријске есенцијализације. Наместо традиционалног жанровског дефинисања и типологизације, аутор предлаже проучавање фрагмента спрам перспективе читања, јер и читалац и аутор сносе исту одговорност, ако је фрагмент жанр: „si le fragment est un genre, l'auteur et le lecteur en portent à parts égales la responsabilité“ (1999: 391). Прецизније, аутор поручује (попут немачких романтичара) да је фрагмент истовремено фигура писања и фигура читања, јер је у надлежности читаоца фрагментација текста, моделирање и реинтерпретација значења, поретка који је оставио аутор, најављујући у одређеном смислу теоријски приступ К. Елијас која фрагмент разумева као перформативни чин. Наиме, ауторка у студији *The Fragment: Towards a History and Poetics of a Performativ Genre* предлаже теоријски и методолошки ос-

говог имена, али и праксе писања. Ауторка напомиње да ни Гете ни Лихтенберг, који се сматра оцем модерног немачког афоризма, избегавају да користе реч *афоризам*, док су „[р]омантичари из Јене имали интуицију да афоризам већ као реч подразумева интелектуални приступ, метод дијаметрално супротан ономе што се намеравало фрагментом досегнути“, премда Новалис користи појам *афоризам*, а рад Ф. Шлегела показује коришћење „дидактичког потенцијала афоризма“, комбиновање различитих генеричких појмова у „искуству менталне хемије“ (1997: 13–14). Наиме, сходно етимолошком предисловљу, *frangere* у романтичарским дискурзивним праксама значи и слободу лома – „ослобађање форми брисањем линија (облика)“, појашњава ауторка, док *aphorizein* значи „ограничење“, „изопштење“ мисли од „бескрајног хоризонта и осећања“. Фрагментарни облик захваљујући пластичности мири романтичарске претке, Шамфора, Хесиода и немачког филозофа, хришћанског мистика Јакоба Бемеа (Jakob Böhme, 1575–1624), бивајући на тај начин „суштинска карика у преношењу сазнања откривеног Библијом“ (Isto¹⁶), која је романтичарима из Јене био узорити модел књиге.

Осврћући се на закључке Ханца Кригера (Heinz Krüger) из студије о Т. Адорну *Über den Aphorismus als philosophische Form* (1988), Ф. Сузини-Анастопулос подсећа на његове речи да фрагмент и афоризам раздваја *џонор*, односно „смртно непријатељство између људи исте крви“, а њихов се конфликт може разрешити „драматично и без компромиса“ у делу Ф. Ничеа (Isto: 15). Како Ф. Ниче у афирмацији афоризма/фрагмента пише пратећи ритам крви,¹⁷ он предаје будућности, рекао би М. Бланшо, за разлику од романтичара, „питање дисконтинуитета и разлике као форме (Blanchot 1969: 435). Да Ниче то чини, потврдиће са своје стране и Х. Кригер који поетичко и естетичко померање од романтизма ка ничеанском афоризму детектује унутар односа језика и истине. Док је у романтичарском фрагменту истина стизала као одредба и ствар конвенције, пише Х. Кригер, јер роман-

нов по коме је фрагмент перформативног карактера: онда кад оспољава сопствену активност каква је, на пример, препозната у саморефлексином писању, у тренутку ауторовог самопрепознавања у парадоксу. Инсистирајући на стваралачкој пракси насупротив књижевнокритичкој вољи да дефинише/издвоји фрагмент, концепт перформативности надилази тренутак субординираног положаја феномена фрагментарног текста у књижевнотеоријској перцепцији, где је фрагментарност мишљена метонимијски, увек спрам целине, етикеције жанровске припадности која увек долази *a posteriori* у односу на дело (Elias 2021: 3).

16 „*Frangere* signifie pour eux que soit procédé à la brisure, à la libération des formes par effacement des contours, tandis qu’*aphorizein* signifie au contraire limitation stricte, extraction et «excommunication» de la pensée par rapport à un horizon infini et ressenti du même coup comme démesuré et inaccessible. Grâce à sa plasticité, le fragment allait donc être chargé de réconcilier tous ses ancêtres, Chamfort, mais aussi Hésiode et J. Böhme, maillon essentiel de la transmission d’un certain type de connaissance révélé par la Bible.“ (ауторско естицање)

17 „Ко пише крвљу и језгровитим изрекама, тај неће да га читају већ да га уче напамет.“ (Niče 2011: 36)

тичари остају утврђени у језику, ничеански текст дарује истину као чин откровења (Кригер 1988, цит. према Susini-Anastopoulos 1997: 13).

Међутим, иако је ничеанско писмо, писмо честитости и подвизништва, изнедрило идеју плурализма која суштини придаје (делезовски) *вишеструки смисао*¹⁸ у гестовима тумачења или, како је то прибележио М. Бланшо, „умножену истину и нужност мишљења многострукости“ (2004: 185), афоризам остаје суспектан пред погледом (из) будућности, пред истином (из/ван) дискурса. Француски филозоф Ж. Дерида¹⁹ пишући текст „Неправовремени афоризам“ („L'aphorisme à contretemps“²⁰) поводом париске премијере *Romea и Јулије* 1986. године у режији Данијела Мезгиша (Daniel Mesguich, 1952), који се штампа на страницама књиге *Psyché: Invention de l'autre* (в. 1987: Derrida 501–515, Derrida 2005: 53–64), премда не полазећи из поетичког средишта афористичког облика, оставља неколика значајна запажања о контрадикторној снази именованга: „Апсолутни афоризам: сопствено име. Без родослова, без најмање споне. Крај драме. Завеса [...]“ (Исто: 515²¹). Афористички глас је онај који потврђује и ограничава, раздваја „самоћом сопственог трајања“ (502),

18 Жил Делез у студији *Ниче и филозофија (Nietzsche et la Philosophie, 1962)* појашњава филозофски домет ничеанског плурализма у рефигурацији смисла као недељиве једности / јединости: „Не постоји ниједан догађај, ниједан феномен, ниједна реч и ниједна мисао чији смисао није вишеструк. [...] *Једна ствар има онолико смислова колико има сила њиховних да је њиховоје*. Али ни сама ствар није неутрална, она има више или мање афинитета према сили која је актуално присваја. Има сила које једну ствар могу присвојити једино тако што ће јој дати ограничен смисао и негативну вредност. *Суштинском ћемо, међутим, називати онај од многих смислова једне ствари који јој даје сила са којом та ствар има највише узајамној афинитетима*. Ниче воли да наводи пример религије: религија нема само један смисао, јер она служи редом многим силама. Али која сила и религија имају највећи узајамни афинитет? Која је то сила за коју више не знамо ко је надвладао, да ли је она надвладала религију или религија њу? Тражите Х.! Све то је за сваку ствар опет питање мерења тежине, деликатна али строга уметност филозофије, плуралистичко тумачење“ (1999: 9; истицање аутора/ауторке рада).

19 Коментаришући теоријски однос француских филозофа 20. века према афористичком наслеђу, Бен Грант бележи: „Дерида је у супротности са М. Бланшоом и Р. Бартом који обојица више воле фрагмент. За њих је афоризам проблематичан јер је изолован сопственом сингуларношћу, док га управо због тога Жан Бодријар фаворизује“ (2023: 121).

20 Сања Тодоровић која је за 133. број *Театрона* превела Деридин текст поближе објашњава наслов: „*A contretemps* (u zao čas, u nevretime, u nedoba ...) je prevedeno odgovarajućim prilogom nepravovremeno, dok je *contretemps* (nezgoda, nepredvidena okolnost, raskorak...) prevedeno kao nepravovremenost, jer se prevodiocu čini da tako sa najmanjim gubitkom uspeva jednom rečju da pokrije sva javljanja izraza *contretemps* u tekstu. Uz to je, iz razumljivih razloga, čuvana veza sa našim prevodom Ničeovog naslova *Nesavremena razmatranja*. [...]“

Напоменимо, на крају, да у француском језику афоризам има и пејоративно значење практичног упутства, па и претенциозне баналне мудролије, те би сам наслов (*L'aphorisme a contretemps*) имао и аутоиронични смисао неправовременог упутства, накнадне памети (Minervina sova) ...“ (2005: 64).

21 У преводу Сање Тодоровић: „Апсолутни афоризам: властито име. Без генеалогije, без и најмање копуле. Крај позоришта. Завеса“ (Derrida 2005: 63).

дакле, функционише као име, а име није никада далеко од смрти и неправовремености, синкопе (*contretemps*), попут Ромеа и Јулије, јунака који су се промашили. Име/афоризам²² има способност опстанка у смрти, у животу после живота оних који су њима означени – јединствено заложени за непребројива понављања, калемљење имена (Исто: 515, 64). Односно Шекспиров комад, како каже Дерида, „је члан једног низа, живог палимпсеста, отвореног позоришта истоимених прича. Он их надживљује, али захваљујући њему они преживљавају“ (Исто). Шта нам, међутим, овај деридијански говор о имену које надживљава именоване, али који у тој танатосоморфној сценичности *иретирају*вају, саопштава о афоризму? Прво: „Афоризам је име само“ (54), потом:

Један афоризам излаже неправовремено. Он излаже говор – испоручује га неправовремено. Дословно – јер препушта живу реч слову писма. (Ово би већ могло да се чита као низ афоризама, случајност прве анахроније. На почетку беше неправовременост. На почетку беше брзина. Жива реч и чин су *ухваћени брзином*. Афоризам добија на брзини.) (Исто, ауторска истицања).

Дакле, неправовремено прослеђивање живе речи писму које је у надлежности трећег, посредника, матичара маскира се брзином спуштања у дискурс, али је та брзина апоретично растављена од истине – она је *накнадна*, у мимоходу са догађајношћу, што ће аутор и образложити у предговору „Педесет два афоризма“.²³ Изричући промишљања о вези архитектуре и филозофије, Дерида претреса афористички облик, приближивши се његовом нормативном смислу знака. Он у првом афоризму бележи:

Афоризам, обрезан својим садржајем једнако као и формом одлучује игру речи. Све иде само од себе и афоризам, као замена за дискурс, пречесто изводи тривијалну очигледност ауторитативног једне реченице (1991: 449),

док у другом оставља следеће:

Очекује се афоризам који казује истинито. Он предказује, прориче каткад, изриче оно што ће бити и што јесте, унапред одлучује у једној монументалној форми, али архитектуралној: раздвојеној и а-систематској (Исто).

22 Ж. Дерида у 34. афоризму бележи: „Иронија властитога имена, онаква каква је дата и Јулијином анализом. Афоризам, пресуда истине која носи смрт, раздваја, и надасве ме раздваја од мог имена. Ја нисам своје име. Што значи да бих га могао надживети. Али, његова је намена, пре свега, да ме надживи. Оно ми тако најављује смрт. Неподударност и неправовременост између мог имена и мене, између искуства да се зovem или да ме зову и моје »живе садашњости«. Састанак с мојим именом. *Untimely*, несавремен, у зао час“ (Исто: 63).

23 Текст је писан као предговор за *Mésure pour mesure. Architecture et philosophie*, а на српски језик га је превео Петар Бојанић 1991. за 394. број *Поља* (видети Derida 1991: 449–450).

Ж. Дерида је неумољив у покушају да одвоји афористичку, „обрезану“ форму од дискурса истине. Зашто обрезану? Чин обрезивања²⁴ за француског филозофа и последњег Јеврејина како је себе пред крај живота називао, како сведочи у разговору с Ф. Евалдом (François Ewald), врло је важан, јер подсећа на „ове наборе, ове свађе, ове референце (*références*) и ова преношења (*transférences*) које имамо као у кожи“ (Derrida 2014). Афоризам као облик и садржај само/засечен присилом, с набором ране, с преношењем трага и измицањем од њега производи истину у самом дискурсу, те стога

[у]колико постоји истина архитектуре, она је двоструко алергична на афоризам: она се производи као таква, суштински, изван дискурса. Она се састоји од једне артикулисане организације, али мутаве организације (Isto: 459).

Како је истина наддискурзивна, а афористичка форма задира и/или пак симулира наддискурзивитет „ауторитетом једне реченице“, Ж. Дерида у метаафористичком гесту, у низању²⁵ деконструише реторско и онтолошко право афоризма на истину и њене протоколе које су својевремено снажили немачки романтичари. На трагу Ф. Шлегела, аутор студије *О драматологији* утврђује парадоксалност самосталности афористичког текста и лекционистички активитет:

24. Један истински афоризам никада не упућује на неки други. Он се довољи на себи самоме, свет или монада. Али желели то или не, видели то или не, афоризми се привезују овде, КАО афоризми, и под број, нумерисаност. Њина серија наборава се у један ИРЕВЕРЗИБИЛАН поредак.

24 Постоји ли *обрезаносћ*, пита се Ж. Дерида у 26. фрагменту *Cirkumfesije*: „Zasada, riječ je samo o riječi, kojom se zabavljam na više ili manje kontinuiran način, a čemu nešto činiti, pripovijedati priče, pobuditi zanimanje (što je moguće udaljenijih) čitatelja ili čitateljica, uživati (u onome za što nemam pravi interes, ali zašto ne?), šivati se u trenutku svojega života u kojem sam slomljen, u kojem krvarim, u kojem sam krvav kako još nikad nisam bio: čak ni ruku sirotoga Elija, koji je bio pokraj mene u najgorem trenutku, nema više tu da bi me držale tijekom operacije, ako bih htio ganuti, opisao bih dijete, nesposobno u trenutku događanja artikulirati događanje, premda sve vidi i sve zna, tako da bi moglo beskrajno i bolje od svih drugih pripovijedati o tome, dijete koje je tijekom operacije palo iz Elijevih ruka, opisao bih sa svom potankošću taj užasan prizor, ‘kum’ koji dopušta da mu dijete lišeno imena tijekom obrezivanja ispadne iz ruka, krv, instrumenti, zgražanje prisutnih, koji se povlače, ili pak pomažu djetetu, i naposljetku nesnosno odbacivanje, jer u ovomu što pišem ima nešto što poziva: odbacivanje: nesnosno, ljubljeno, već viđeno, koje se ne da citirati, nego samo inkorporirati; mogu se skupiti u krug toga cum, u okružje circum, pred onim što tražim, bježeći pred njim, neprestance, pred očima konstituirajućeg svjedoka, koji će okončati Proteusovu patnju, kao što sam se sam, ugledajući se na jednog André Gidea, koji je za sebe tvrdio da mu je oduzet svaki neproteusovski identitet, pouzdao u svoj adolescentski dnevnik“ (<<https://darkocvijetic.blogspot.com/2014/07/cirkumfesija-o-majci-jacques-derrida.html>>; превод Марио Копић).

25 Бен Грант запажа две серије нумерисаних афоризама код Дерида којима не само да је на морфолошком, графотекстолошком плану наглашено да афоризам премда сингуларан, припада низу, већ му је и нумерацијом придодат временски, неповратни поредак (2023: 121–122), чиме постаје поетички упитан начин којим се линија фрагментарног писма *одвија* у строгости броја.

У чему је без да је архитектурална. Читаоче, гледаоче, на посао! (Исто, ауторска истицања).

Подаље пак назначено је:

45. Постоји увек више од једног афоризма.

46. Упркос њином фрагментарном извођењу, они носе белег, сећања на тоталитет, у исти мах рушевине и здања (Исто: 450).

Наравно, Дерида је овде начинио двоструку деконструкцију афоризмом: институцију предговора и сâм афоризам. Оба жанра је, дакле, довео на дискурзивни руб само/одржања:

20. Предговор сабира, привезује, артикулише, слуги прелазе, одбија афористичку дисконтинуираност. Постоји забрањени жанр за предговор, то је афоризам (Исто: 459).

Силажење у дискурзивну и херменеутичку опну афористичког текста, за Ж. Дериду, значило је и пропитивање димензије просторности кроз аналогију између дискурса и „свих уметности исказаних простором“:

11. Архитектура не подноси афоризам и то је тако откад архитектура постоји као таква на Западу. Ваља можда закључити да афоризам дословно не постоји; он се не појављује, не да се видети у простору, не прелази, не обитава. Он није, уколико га уопште има. Како се он уопште даје читању? Ни између, ни као коб, он значи нема ни почетак ни крај, ни темељ ни довршење, ни горе ни доле, ни унутра ни изван [...] (449).

У парадоксалности да афоризам јесте, уколико није, ако га и има, афоризму је приписана онтополошка неадекватност структурисана његовом децентрираношћу, *ајџојичношћу / а-архитијекџуралношћу*. Јер, напомиње Ж. Дерида

[н]е постоји место за *обитивање афоризма*. Раздвајајућа снага не може се приставити у архитектонско дело до ли у тренутку где, са некаквим заједничким делањем, тајним или отказујућим, испушта се да интегрише у поредак једне приче, чију димензију потребује, у једној непрекидној историји, између почетка и краја, темеља и врха, пода и крова, тла и врха пирамиде (450; истакла А. П.).

Афоризам некако *џада* у дискурзивно постојање, *расџанишиџен*, не одајући сопствене оквири и смер кретања, док поставља замке читању, замке ауторитативне истине. Управо о замкама афоризма говори Иво Андрић у *Знаковима џоред џуџа*, али из перспективе његове тривијалности:

Облик афоризама, то је неприметна и опасна замка за сваког од нас. Афоризам изгледа на први поглед лак и пријатан израз којим најбоље и са најмање напора можемо да покажемо наше животно искуство, које нам увек изгледа велико и тешко, и нашу памет, о којој обично имамо

најбоље мишљење. Али ту се најчешће и највише варамо. Афоризам је танак лед на који нас наводи наша жеља да јефтино и брзо покажемо шта знамо и шта све можемо и умемо. Он је огледало у које ми хватамо људе и свет око себе, а при том не примећујемо да се у њему огледамо и показујемо *и ми сами, са свим нашим помислима и намерама* (1981: 296; истакла А. П.).

За аутора *Знакова...* афоризам је премда лаконог у фриволној вештини по/казивања, истовремено и опасан, насилан, јер хвата и заробљава више од изреченог. Његов ход надвишен над речима, устремљен ка оним *над*, догађа се за један реторско-онтолошки степен више изнад њему одређеном, припадајућем текстовном и дискурзивном крајолику. Отуда, Андрић бележи да је афоризмом ухваћен не само миметички стендаловски свет већ „и ми сами, са нашим помислима и намерама“, а Ж. Дерида како је афоризам „замена за дискурс“. *Ојлегалска замка*, дакле, стоји на месту укупности дискурзивне праксе, премашујући жељену, добро наштимовану реалистичку топику и фигуралност у смеру паратекстуалног пробоја инстанце гласа, те фукоовски говорећи, *дискурзивне решетки*, одакле допире. Односно, она сама постаје замена за истину – њено кобно име(новање).

Овде ваља поставити, међутим, још једно питање, с обзиром на линије субјективације и дискурс истине. Ако у афоризму, како пише Ж. Дерида, „тријумфује логосоцентрична филозофија архитектура“ и даље: „[а]форизам заповеда, почиње и завршава: архи-тектонично, архи-есхатологија, архи-теологија. Он уједињује у себе, повезује Пра-пројекат, вештину извођења, извођење дела. Он негира отпор материјала“ (450), може ли се медитативно сопство *Знакова њоред њуша* заиста самоизложити у целини бивања и говорења, тј. склања ли се глас у не/моћи саморепрезентације пред тријумфалним маршем логоса, остављајући сопствене комад(е) дискурзивној тмини? Или је пак овај аутопоетички отпор афористичкој форми, одбијање при/казивања целине сопства остављање простора слободе измаком од репресивног деловања оквира апсолутног знања и његове исцрпности? Јер, „[а]форизам резимира, неподељивошћу себе самог као апсолутно знање. Не поставља више питања“ (Исто), док, на другом крају, оно што је измакло *ојлегалској њрисили* и/или афористичкој тоталној структури остаје *ничеански невино*,²⁶ тик уз ивицу видљивог, попут линчовских црвених застора-граничника, задржавајући право на онтолошку и метафизичку другост – на многострукост истине као ројења смисла и многострукост фрагментарног писма. Остајући делом ван огледала, незаробљен одразом и знаком форме,

26 „Невиност је истина мноштва“, записао је Ж. Делез у студији *Ниче и филозофија* (1999: 30), док сам аутор *Воље за моћ* појашњава: „Невиност је игра постојања, силе и воље. Потврђено и цењено постојање, неодвојена сила, неудојена воља, ето то је приближно невиност“ (Ниче; цит. према Делез 1999: 31).

андрићевски субјекат задржава право на дубину, на бескрајност гигања – настајања смисла унутар дискурзивног и текстуалног невидела, где истинитост израња из прегига дискурзивних набора и самоприсуства. Једноставније, андрићевски одмак од афористичког облика иде у корист стваралачке продуктивности, слободе и могућности на уштрб глатке и позитивне ре-флексије коју једним делом намеће ауторитет афористичког жанра²⁷ и његова огледалска замка која у себе сабира бланшоовску бескрајност облика.

Динамизам поетичке и епистемолошке тоталности у афоризму запазио је и француски теоретичар књижевности Антоан Компањон (Antoine Compagnon, 1950), и то у тексту који је посвећен Сиорановим афоризмима из дела *Ecartèlement* (1979), „Eloge des sirènes“ [„Похвала сиренама“], а штампан 1980. на страницама 396. броја часописа *Critique*. А. Компањон, наиме, цитира ауторе *Књижевној Айсолуџи*, „[ф]рагмент је део, он је све“,²⁸ али и додаје „[н]е само да почиње целину, он је и сâм целина, *системајичнија и ѿошалићарнија од збира*. Његова реч је одмах појам, вредност: он је бог који израња на рубовима тишине, заузимајући им место“ (1980: 469²⁹; истакла А. П.). У њему као жанровској фигури, „део се издиже над свиме, довршава у афоризму“, а ту је „[р]еч бог, јер у дијалектици афоризма дела и целине, она трансцендира саму себе и одмах се претвара у једно универзално“ (Исто: 470³⁰). Афористичка Реч-Бог, њена „универзалност [...] је *неуклоњива, насилнија, ѿосѿојанија и реалнија* од било које речи другог жанра“ (Исто³¹). А ова еруптивна снага, реалност афористичког израза која онтолошки превазилази саму себе представља опасност, *крајњак сѿој* како је то видео Иво Андрић:

Волим да читам афоризме, али ми се неколико пута десило да на ивицама таквих текстова запишем нешто као афоризам, на пример „афоризам – кратак спој“, или „*Писац афоризама – ѿошеницијални ѿаликућа*“, или: „Афоризам, исто као да кажете кратак спој, то јест: несмотрен покрет – *заслепљујући блесак – вечија ѿама*“ (1981: 318; истакла А. П.).

27 Жан-Клод (Матје Jean-Claude Mathieu) у монографији о стваралаштву Р. Шара бележи да афоризам „поседује неодговорни ауторитет пророчког гласа који не захтева доказ или локализацију“ (цит. према Moret 1997: 197).

28 Видети: Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy, *The Literary Absolute. The Theory of Literature in German Romanticism*, translated by Philip Barnard and Cheryl Lester, State University of New York Press, 1988.

29 „Le fragment est partie, il est tout [...] Non seulement amorce du tout, il est lui-même un tout, plus systématique, totalitaire que la somme. Son mot est immédiatement concept, valeur: il est le dieu qui surgit aux confins du silence, on il en tient lieu.“

30 „Dans le fragment en tant que genre, la partie s'érige sur-le-champ en tout, elle s'achève dans l'aphorisme. Le mot y est dieu car, dans la dialectique aphoristique de la partie et du tout, il se transcende lui-même et se convertit aussitôt en un universel [...]“.

31 „L'universalité du mot aphoristique est *inélectable, plus violente, plus subsistante et réelle* que dans aucun autre genre“ (истакла А. П.).

Управо из потребе да се писмо очува у кући језика, и Ролан Барт попут Андрића избегава *коначан суд* у књизи *Ролан Барти њо Ролану Бартију*³² чије давање би, додаје А. Компањон, било „[п]утовање према тишини“, јер „афоризам јесте Страшни суд“.³³ Компањон на овом месту не препушта да појасни откуд афоризму толика реторско-онтолошка, трансцендирајућа снага значења: „ниједан облик није ауторитарнији, већи ласкавац речима и већи идолопоклоник глагола од афоризма који их претвара у чуда и изреке, речи Божије на сласт сирена“ (Исто³⁴).

Вечита тама књижевноуметничког дела наступа онда, према И. Андрићу, кад блесак ослепи, кад снага језика бивајући све и узимајући све, не оставља другог трага за собом осим тоталитарног круга самодовршења/самоиспуњења. У том смислу, афоризам је „ознака наше коначности, која се увек приближава хоризонту у сталном измицању, увек видљив, а никада опипљив“ (2019: 16³⁵), како је записао Едру Хуи у монографији *Theory of the Aphorism: From Confucius to Twitter*. Е. Хуи такође бележи да је афористичка форма, кратка изрека која ограничава саме границе мишљења – *horos* (χорός) дискурса. На овај ватрени круг плеса, заслепљујућег блеска, али и потпуног мрака, како је прибележио Андрић, алудирао је и А. Компањон: „Афоризам је бацање коцке, плес са смрћу“ (1980: 472³⁶). Отуда се српски нобеловац аутопоетички јасно одриче

32 „Уживајући да налази и записује *јочейке*, он тежи да умножава то задовољство : ето зашто пише фрагменте : колико фрагмената, колико почетака, толико задовољстава (али он не воли завршетке : сувише је велика опасност реторског закључка : страх да неће умети да одбрани од *јоследње речи*, од завршне реплике)“ (1992: 111; истакао аутор).

33 „Acheminement vers le silence, l'aphorisme est un Jugement dernier“ (1980: 470).

34 „[...] aucune forme n'est plus autoritaire, adulatrice du mot et idolâtre du verbe, que l'aphorisme qui le transsubstantie en prodiges et adages, paroles de Dieu à la douceur des sirènes.“

35 „An aphorism, in this sense, is a mark of our finitude, ever approaching the receding horizon, always visible yet never tangible. It pushes us to the edge of what can be grasped; it reaches for the *je ne sais quoi*. Beyond the horizon of language, thinking can go no further. A vector that simultaneously points within and without the boundary – *horos* – of discourse, the short saying limns the very boundaries of thinking itself.“ (2019: 16; ауторска истицања)

36 „L'aphorisme est un coup de dés, une danse avec la mort.“

Компањова фигурација бацања коцки у овом контексту ближа је малармеовском моделу нужности, укидања случаја но ли ничеанском. Ф. Ниче наима у *Тако је њоворио Заратустра* баца коцке са боговима, и то на два стола – земаљском и небеском: „Ако сам икад за божанским столом Земље бацао коцке са боговима да се земља љуљала и ломила и пламене реке дахом подизала – / – јер земља је сто богова и дршће од нових стваралачких речи и божанског коцкања [...]“ (Ниће 2011: 205). Потом, „О, небо нада мно, небо чисто и високо! То је за мене сад твоја чистота што не постоји вечни паук и паукова мрежа разума: – што си подијум на којем плешу божанске случајности, што си божански сто за божанске коцке и играче!“ (Исто: 81; цит. према Делез 1999: 33). Ж. Делез коментарише како „ова два стола нису два света“, већ „два часа једног истог света, два тренутка истог света, поноћ и подне“, јер „[б]ацање коцака потврђује

афоризама: „Изнад Знакова *поређ њуша* требало би написати: ’Уђите и разгледајте! Слободно! Овде нема афоризама’“ (1981: 301). И док И. Андрић проговара метафориком ватре, исписујући тренутак ишчезавања језика, А. Компањон посеже за комплексом Медузе: „*Idéal de l’effacement du mot, l’aphorisme est sa pétrification*“ (1980: 470), али код обојице се афористичка форма довршава самоукинућем речи, потентне снаге језика пред ауторитетом изреченог значења.

Но, без обзира на разорну линију ватре или пак камени праг (немогућег архитектонског дела) на који нас активност афористичког деловања у свом довршењу поставља, фрагментарно, његова реч ипак остаје, налазимо то код Мориса Бланшоа у тексту „*Parole de fragment*“ [„Реч фрагмента“], поглављу *Бесконачној разјавора*, тј. не престаје да опстаје, већ изазива језик „у прекиду, паузи која му припада (*la rupture qui lui appartient*)“ (1969: 374). Језику припадајући прекид, дакле, реторско-онтолошки обликује крајолик фрагментарног писма, а Андрићево зазирање и деридијанска алергија на „мутавост организације“ остаје резервисана само за случај *афоризма* који је једна, рецимо тако, радикално остварена, књижевнотеоријски пооштрена, крајња форма фрагментарног писма, те противно полазишту А. Компањона у разумевању Сиорановог стваралаштва, задржавамо мишљење да афоризам не може бити исходиште сваког фрагментарног облика, већ само оног облика, како је то показао Ф. Море, који претендује на изрицање суштинског. Уосталом и студије Ф. Сузини-Анастопулос и К. Елијас показују методолошке замке термилошког превладавања једног појма за укупност фрагментарне праксе писања, али и стваралаштво Иве Андрића у луку од књиге *Ex Ponto, Немира до Знакова поређ њуша* потврђује немогућност једначења модалитета фрагментарног писања с афористичким обликом,³⁷ као и поетички заокрет од романтичарског ка ничеанском фрагменту, жанру мисли.³⁸ Уђимо, дакле, и разгледајмо, у *Знаковима...* нема афоризама,³⁹ у оној мери у којој тон афоризма *длуди*

настајање, и потврђује биће настајања“ (Делез 1999: 33–34). О сличностима, али и суштинској разлици у игри коцкама Ничеа и Малармеа, у погледу случаја, дакле, видети Делез 1999: 41–43.

37 О рецепцијској невољи с афористичким обликом пише и Рони Ренгел, примећујући да мистика афоризма, те „*podrž(a)vanje onanije beskonačne semioze*“ води до безвредног читања (2018: 80; ауторска истицања). Зато аутор *Микрозофије* задржава „*stare značenje riječi i shvaćam je kao fragment – kratki jezički ekspeze*“, маркирајући да је реч о „*diskontinuiranoj vrsti*“, „*nesistemskoj [...] ili višesistemskoj vrsti*“, јер афоризам поред филозофске методологије почива и на књижевним поступцима (Isto: 79).

38 О жанру мисли у српској књижевности видети рад Александра Јеркова „*Radanje modernosti iz duha mišljenja – O nemogućem identitetu*“ у: *Deutschland, Italien und die slavische Kultur der Jahrhundertwende: Phänomene europäischer Identität und Alterität*. Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, str. 183–197.

39 К. Немец у поговорном тексту хрватског издања *Знакова поређ њуша* Андрићев напомиње како аутопоетички исказ треба схватити „*ironijski i dovesti je u kontekst opasnosti koju nosi izražavanje u aforizmima, pogotovo kad se oni shvate kao gotove*

књигом, како је писао Р. Барт (1992: 214), односно у оној мери у којој је фрагментарно писмо *облик безобличної* (в. Mellamphy 1998: 83–98), стичући свој интегритет непрестаном кретањем, дискурзивним *йревојем* у расипању од једне ка другој поетичкој форми, од лирских, есејистичких модалитета текста до жанра мисли, у линијама бега од наредбеног дискурзивитета говора, делезовски говорећи. Најзад, тражење места је и својствено афоризму, сматра Ж. Дерида, али оно не може бити извесност, јер кад се и даје, оно је „обећање давања места“,⁴⁰ те се његова истина отуда завршава, како каже А. Компањон, у лажи његовог облика.⁴¹ С друге стране, италијански песник и афористичар Чезаре Вивијани (Cesare Viviani, 1947) напомиње да се афоризам рађа из *мрака неизвесности*, он „може тврдити да изражава истину, може бити заповед или вапај, али нема широку основу испод себе“. Тонући из тренутка у тренутак, афоризам је фрагментарна мисао (цит. према Grant 2016: 128). Суштински растељен/растаништен модерни афоризам је место „где писање савладава вртоглавица истине у говору“ (Moret 1997: 216), али и такво савладано писање за Ж. Бодријара, подсетимо, неисцрпно је за размишљање. Јер, упркос Деридином напору да покаже како афористички исказ нужно онтотропошки постварује у низу, Бодријар сматра да кад једном мисао упадне у *фрајменшарни афоризам*,⁴² она „губи смисао свог порекла“ попут светлости у црној рупи. Окружен „празнином празнином“, афоризам се не може интегрисати у просторно-временски континуум (Grant 2016: 119), односно у целину. Он је неисцрпан за размишљање, јер је чиста сингуларност попут фотографије, „детал света снимљен у својој посебности, савршености“ отргнута од опсене тоталитета. Бодријар напомиње како је афоризам „избацивање раштрканих мисли“, те облику шаровског „архипелага говора“ истрајно придаје реторско-онтолошки предзнак слободе, јер то је „*једини йросйор* где можемо да се крећемо“ неспутани фундаменталистичком имагинацијом и дијалектиком (Baudrillard 2001: 46–48).

formule i sinteze“ (2014: 581). С друге стране, Жељка Матулина у закључку рада „Има ли у Андрићеву djelu ZNAKOVI PORED PUTA aforizama?“ истиче „Међу отприлике 1.800 tekstnih fragmenata у читавоме корпусу једну трећину чине афоризми у најужем смислу те ријечи а то значи да их има отприлике 600. Они удовољјавају критеријима дефиниције афоризма јер садрже барем пет типичних категоријалних обилежја“ (600). Обележја која ауторка помиње су поетичке константе афористичког облика: *фикционалностй, йтекстй у йрози, йисани медиј, изолираностй, једнореченична сйрукйура, концизностй, језичка и йематйска йо-енйшираностй*, а утемељене су на основу лингвистичке дефиниције (в. 2016: 592–593).

40 У завршном, 52. афоризму Дерида пише: „Одржавати упркос искушењима, упркос свим могућим развлашћењима, шансу за афоризам, то је чувати у прекиду, без прекида, обећање давања места, ако је потребно. Али оно није дато“ (459).

41 „Лаж његовог значења је истина његовог облика“ (1980: 371).

42 Афоризам је „фрагмент који око себе ствара читав простор, празнину или белину“ (Baudrillard 2001: 46).

Наравно, пут вртоглавице којим Безоблично ступа ка естетском варљив је и почесто заврши у ванестетском пределу, бивајући тек *упадница* како је то прибележио И. Андрић:

Има писаца који целог живота раде, пишући песме, чланке, романе и свакојаке друге саставе без одређеног имена и облика, а сва њихова дела, сабрана уједно, могла би да носе као наслов једну једину реч, позајмљену од скупштинског речника: Упадице (1981: 267).

Афоризми нису тек упадице ни у Андрићевим очима, али јесу оптерећени дискурзивним режимом где је кретање истине унапред метареторски и онтолошки ограђено. У светлу Деридине интерпретације, јасно је да (предмодерни) афоризам као књижевна форма изневерава след плуралистичког тумачења, али то не важи за ничеанско писање као што ни *Знакови њоред њуша* Иве Андрића не носе тоталитарни белег затвореног, петрификованог смисла, јер су унутар себе покренули, поетички агилно, метатекстуални процес *фрајментшаризације фрајментшарној*, прецизније субверзивну фрагментаризацију традиционалног афористичког облика.⁴³ Стога *Знакове* и читамо у ничеанском смеру бацања коцки између садашњости и вечности, на начин присвајања поетике настајања, истине теогонистичне речи, крећући се линијом афоризма, пропитујући места (*topoi*) дискурзивне и поетичке актуелности фрагментарног писма која повија, *фрајментшаризује* афористичку ивицу, ивицу апсолутног ка *ошвореном*, безобличном (*informé*) простору смисла и „бескрајној игри речи“ (Андрић 1981: 278). Управо ка хоризонту где се одисејевска лукавост и постојаност супротставља опојном зову коначности – зову сирена. Управо тамо где се деридијански доспева до сопственог имена у правом тренутку или пак до бодријаревског пулса црне рупе. Такав „балетски корак“⁴⁴ ипак прва чини књижевност и њена, у суштини, песничка мисао, вртећи (деридијанску) *ружу жанрова*, излажући се епистемичким и дискурзивним литицама кроз аутопоетичке и термилошке само/запитаности, али и упркос њима.

43 Генега фрагментаризације афоризма може се пратити још од Хераклитових записа. Наиме, како бележи М. Бланшо у предговору за књигу филозофиње К. Рамно (Clémence Ramnoux, 1905–1997) *Héraclite ou l'homme entre les choses et les mots* (1969), записи филозофа из Ефеса су згражавали поједине античке читаоце, попут Теофраста, „полузавршеним реченицама, реченицама које се нису слагале“, управо јер су они поетички резултат узајамне жанровске контаминације афоризма и фрагмента која брише традиционални гномски облик (Garrigues 1995: 67).

44 П. Хандке у збирци записа с путовања *Јуче, на њушу* бележи: „за 'фрагментарно можда рећи и 'у зачетку', или као 'балетски корак'“ (2007: 412).

ИЗВОРИ

Андрић, Иво. *Знакови изоред јуџа*. Сабрана дела Иве Андрића, књ. 16, допуњено издање. Приредили Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић. Просвета – Београд, Младост – Загреб, Свјетлост – Сарајево, Државна zaloжба Словеније – Љубљана, Мисла – Скопје, Побједа – Титоград, 1981.

ЛИТЕРАТУРА

Бијелић, Дивна. *Порекло и теорија афоризма*. Нови Сад: ДИБ, 2014.

Бланшо, Морис. „Ниче и фрагментарно писмо“. Превела Ивана Велимировац. *Градац* 152–153 (2004): 183–198.

Делез, Жил. *Ниче и филозофија*. Превела Светлана Стојановић. Београд: Плато, 1999.

Поповић, Богдан. „Злоупотребљени ’Афоризам’“. *Летњопис Мајнице српске* 336.1 (1933): 1–26.

Хандке, Петар. *Јуче, на јуџу*. Превео Златко Красни. Београд: Српска књижевна задруга, 2007.

Adorno, Teodor V. *Minima moralia: refleksije iz oštećenog života*. Preveo Aleksa Buha. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2002.

Bart, Rolan. *Rolan Bart po Rolanu Bartu*. Preveo Miodrag Radović. Novi Sad: Svetovi – Podgorica: Oktoih, 1992.

Blanchot, Maurice. *L'Entretien infini*. [Paris]: Gallimard, 1969.

Blanšo, Moris. *Korak (ne) na onu stranu*. Preveli Maja Bajić i Nemanja Mitrović. Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.

Baudrillard, Jean. *D'un fragment l'autre: entretiens avec François L'Yvonnet*. [Paris]: Albin Michel, 2001.

Derrida, Jacques. *Psyché: Invention de l'autre*, Paris: Éditions Galilée, 1987.

Derida Žak. „Pedeset dva aforizma“. *Polja* 394 (1991): 449–450.

Derida Žak. „Неправовремени афоризам“. Prevela Sanja Todorović. *Teatron: publikacija za pozorišnu istoriju i teatrologiju* 133 (2005): 53–64. Tekst je dostupan na: <<https://teatroslov.mpus.org.rs/izdanja.php>>.

Derida Žak. *Cirkumfesija*. Preveo Mario Kopic, 2014. Dostupno na: <<https://darkocvijetic.blogspot.com/2014/07/cirkumfesija-o-majci-jacques-derrida.html>>.

Eko, Umberto. *O književnosti*. Prevela Milana Piletić. Beograd: Vulkan, 2015.

Elias, Camelia. *The Fragment: Towards a History and Poetics of a Performative Genre*, New York: Peter Lang, 2004.

Foht, Ivan. „Unutrašnji mehanizam aforizma“. *Izraz* VI.7 (1962): 13–32.

Gaillard, Michel. „Le fragment comme genre“. *Poétique* 120 (1999): 387–402.

- Garrigues, Pierre. *Poétiques du fragment*. Paris: Klincksieck, 1995.
- Grant, Ben. *The Aphorism and Other Short Forms*. New York: Routledge, 2016.
- Hui, Andrew. *Theory of the Aphorism: From Confucius to Twitter*. Princeton University Press, 2019.
- Compagnon, Antoine. „Eloge des sirènes“. *Critique* 396 (1980): 457–473
- Matulina, Željka. „Ima li u Andrićevom djelu *Znakovi pored puta* aforizama?“. *Andrićevi Znakovi. Andrićs Zeichen*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Beograd: Svet knjige: Nmlibris, 2016. 591–604.
- Mellamphy, Dan. „Fragmentality (thinking the fragment)“. *Dalhousie French Studies* 45 (1998): 83–98. Доступно на е-адреси: <https://www.academia.edu/4184538/_FRAGMENTALITY_Thinking_the_Fragment>.
- Moret, Philippe. *Tradition et modernité de l'aphorisme. Cioran, Reverdy, Scutenaire, Jourdan, Chazal*. Genève: Droz, 1997.
- Nemec, Krešimir. „Knjiga mudrosti i kontemplacije“ (pogovor). *Znakovi pored puta*. Ivo Andrić. Zagreb: Školska knjiga, 2014. 565–605.
- Niče, Fridrih. *Tako je govorio Zaratustra. Knjiga za svakoga i ni za koga*. Preveo Danko Grlić. Beograd: Dereta, 2011.
- Rengel, Roni. *Mikrozofija: geneza moderne fragmentarne filozofije*. Beograd: Alma, 2018.
- Rongier, Sébastien. „La modernité, esthétique et pensée du fragmentaire“, 2008, <<https://sebastienrongier.net/spip.php?article55#nh13>>.
- Susini-Anastopoulos, Françoise. *L'Écriture fragmentaire. Définitions et enjeux*. Presses Universitaires de France, 1997.
- Škreb, Zdenko. *Književnost i povijesni svijet*. Zagreb: Školska knjiga, 1981.
- Teofilović, Vitomir. „Aforizam kao književna vrsta“. *Književni rodovi i vrste – teorija i istorija IV*. Uredio Zoran Konstantinović. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1992. 73–84.
- Životić, Radomir. „Njegovo veličanstvo aforizam“. *ETNA – časopis za satiru* 42 (2004): 7–8.

Aleksandra V. Paunović

Aphorism and/or (Auto)poetic Discomforts of Fragmentary Writing

Summary

Bearing in mind the origin and genesis of the aphorism genre, its transhistorical, transcultural and inherently interdisciplinary nature, this paper tackles the literary-theoretical and philosophical understanding of the aphoristic practice in the literature of modernism dynamics. Caught up in the project of the German romantics from Jena, as well as Maurice Blanchot's philosophical thought, the term "aphorism" is replaced by the rival term "fragment". Such a literary-theoretical and terminological shift was based on the crisis of meaning, the modernist literature fragmentary demand, and the problematic relationship between speech and truth in aphoristic discourse. This will be discussed in particular regarding the writings of J. Derrida, R. Barthes, and Antoine Compagnon, but also Ivo Andrić within (auto) poetics attitudes in *Signs by the Roadside* [Znakovi pored puta] through which, with references to the contemporary theory of aphorism and fragmentary writing (B. Grant, F. Moret, F. Susini-Anastopoulos), subversive metatextual fragmentation processes of traditional aphoristic form in the direction of the poetics of overcoming, the emergence of meaning within the concept of the open, formless (informé) space of the writing are highlighted.

Keywords: aphorism, fragmentaryness, truth, poetics, Andrić, Derrida, Blanchot, Baudrillard, Moret

Примљено: 30. 1. 2024.

Прихваћено: 13. 8. 2024.